

MILYEN AZ IDEÁLIS POLITIKUSKARAKTER? EGY REALISTA VÁLASZKÍSÉRLET

Győri Boldizsár
(Semmelweis Egyetem)

A recenzió beérkezett: 2023. március 18., véglegesítve: 2023. március 21.

(Illés Gábor: A realista politikus – A cselekvés perspektívái a realista politikaelméletben. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021)

Illés Gábor könyvének címe, bár pontos megfogalmazása a könyvben taglaltnak, egy jóval fajsúlyosabb kérdést feszeget, mint amire első látásra számítanánk. A szerző célkitűzése, hogy realista megközelítésből választ adjon a következő kérdésekre: Milyen a kívánatos politikuskarakter? Melyek a politikai tudás kívánatos formái?

Ahhoz, hogy Illés vállalkozását kontextusában tudjuk értékelni, érdemes már az elején tisztázni, mit ért Illés realista megközelítés alatt. A huszadik század második felében, elsősorban John Rawls nyomán erősödtek meg és a huszonegyedik századra a politikaelméletben váltak szinte egyeduralkodóvá azok az alapfeltevéseikben kantiánus igazságosság-elméletek, amelyek a politika és a politikus számára a realista kritikusaik szerint „moralizáló”, preskriptív feladatokat ír elő. A realisták által moralistáknak nevezett ellentábor a realisták szerint a politikai döntéshozatalban az absztrakt erkölcsi elveket és eszméket helyezik előtérbe, anélkül, hogy figyelembe vennék a politikai világ gyakorlati realitásait és korlátait. Ilyen előírás például, hogy a politikai közösséget irányító politikus(ok) dolga az igazságosság megvalósítása valamilyen előre megadott szempont szerint. Az igazságosság-elméletek (amelyek a politikai „moralizmus” közé tartoznak a realisták szerint) nem tartják alapvető fontosságúnak, hogy a preskriptív következtetések megvalósíthatóságát figyelembe vegyék; a cél a politikusok számára „világítótoronyok” állítása, amelyeknek orientálniuk kell a politikai közösséget kormányzó döntéshozót.

Ezzel a szemlélettel vitatkozik az elmúlt tíz évben reneszánszát élő realizmus, amely a politika alapvető természetét figyelembe véve kíván elméletet alkotni, és elhatárolja magát az absztrakt fogalmakkal dolgozó és univerzális érvényességre törekvő, sokat kritizált igazságosságelméletekkel szemben. Ennél közelebbi meghatározást a realizmussal kapcsolatban nehéz adni, amely nap-

jainkban próbál a szemünk láttára egy, önmagában megálló paradigmává kristályosodni, ám Illés Wittgensteintől kölcsönvett kifejezésével élve felfedezhetőek „családi hasonlóságok”, amelyek összekötik a realista szerzőket. Ezek a családi hasonlóságok, Illés tárgyalásában „realista toposzok” a következők:

- a. A politika autonómiája: a politika mércéjének a politika szférájából kell származnia, levezetődnie. Ha más, mondjuk a moralizmus területéről átvett mércét alkalmazunk, azzal nem vesszük figyelembe, hogy a politikára sajátos szabályok vonatkoznak, vagy másodlagosnak tekintjük őket.
- b. A politika mint a „lehetséges művészete”: a politikus feladata az adott szituációban rendelkezésre álló legjobb alternatíva megtalálása, nem az általa szituációtól függetlenül preferált megoldás erőltetése. A helyes politikai cselekvésnek tehát mindig figyelembe kell vennie a körülményeket.
- c. Kezdetben volt a tett: elsősorban az elméletalkotás korlátaira hívja fel a figyelmet, miszerint a rendszerezett tudás, az elmélet nem mindig tudja jól előre jelezni vagy utólag értékelni a politikai cselekvést.

Ez a három toposz képezi Bernard Williams, az újjászülető realizmus egyik alapító atyjának kritikáját is a mainstream politikaelmélettel szemben. Illés bőven merít Williams munkásságából, Max Weber és a kortárs Raymond Geuss gondolatainak kifejtése és felhasználása mellett. A realista attitűdhöz hűen Illés nem próbál egyetlen szerző mellett leragadni: a három gondolkodót egymástól különválasztva, gondolataik érvényességét körülhatárolva kísérli meg a szerző az ideális politikuskarakter vizsgálatát és a politikai tudás kívánatos formájának felderítését.

Ahhoz, hogy a kortárs realizmus felnőhessen a mainstream politikaelmélet kritikusaként szerepéből és önálló iskolává váljon, meg kell mutatnia, hogy az ő elméleteinek nagyobb a magyarázó ereje, mint az igazságosság-elméleteknek és Williams által „politikai moralistáknak” hívott elképzeléseknek. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy az elmúlt évtized módszertani tisztulást célzó belső vitái után a realisták valódi akadályokon mutassák meg, hogy az ő elméleti előfeltevéseikre épülő kísérletek hatékonyabban oldanak meg elméleti vagy gyakorlati politikai problémákat. Illés Gábor könyve egy ilyen próbálkozás.

Illés válaszkísérlete követi a harmadik realista toposz („kezdetben volt a tett”) megállapítását, a szerző ugyanis nem akar absztrakt fogalmakkal dolgozó, univerzális választ adni egy olyan kérdésre, amely mindig, valamilyen időben és partikuláris történelmi kontextusban fordul elő. Éppen ezért Illés sem próbálkozik egyetlen átfogó válasszal előállni, ehelyett ideáltipikus scénariókat állít fel és megvizsgálja, hogy adott helyzetekben milyen a kívánatos politikuskarakter.

Illés kiindulópontja, hogy a politikát – végső soron – cselekvő egyének formálják, akiknek a céljait a szerző három csoportba sorolja: fenntartás, védel-

mezés vagy felforgatás. A fenntartás célja a rend és a stabilitás megőrzése békeidőben. A védelmezés problémáját illusztrálhatjuk egy külső katasztrófa, pl. egy gát átszakadásával, de mindenképpen olyan veszéllyel, ami kívülről tör rá a politikai közösségre. A felforgatás pedig a túlbürokratizált, már-már fojtogatóan szabályozott körülmények esetén következhet be, ahol a politikus cselekvési tere szinte megszűnik, így az egyetlen cselekvésnek elsősorban a cselekvési tér bővítésére kell irányulnia. Weber politika-definíciója is egy ilyen helyzetben születik: a XX. század elején dolgozó szociológus számára a politikus cselekvésének mozgásterét javarészt már nem külső körülmények fenyegetik, hanem az – éppen az ő idejére kiépülő – bürokratikus államapparátus, ami szinte önálló akarattal rendelkezve szabotálja el vagy teljesíti a politikus akaratát a végrehajtás során. Ezért fogalmaz úgy Weber (*Tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998), hogy a politika „kemény deszkák erőteljes és lassú átfúrása”, ahol a kemény deszkák a bürokráciát jelképezik.

A fenti három fogalmat, mint a realista politikusok előtt álló lehetséges cselekvési problémákat Illés a kontingencia fogalmának bevezetésével alapozza meg: a kontingencia szó jelentése „az, ami sem nem szükségszerű, sem nem lehetetlen, azaz »lehetne másként is«” (Illés, 2021: 12). A szerző háromfélélt különböztet meg, ezek a történeti (történelmi esetlegesség), háttér (külső körülmények esetlegessége), vagy operatív (a politikus kreál új helyzeteket, alternatívákat, a „kezdetben volt a tett” toposzának megfelelően) kontingenciák. Az átfogó elméletalkotásnak tehát három-három, párba állítható, különböző lehetősége jelentkezik – amikor a szerző felteszi a kutatási kérdést (Milyen az ideális politikuskarakter?) –, amelyek attól függenek, hogy mik a cselekvő céljai, és milyen külső körülmények között kell dolgoznia.

A fenntartás mint cselekvés a történeti kontingenciával állítható párba, ahol a politikus célja a múltban (történelmileg) kialakult cselekvési gyakorlatok, szabályrendszerek szerinti működés biztosítása. A védelmezés cselekvési problémája a háttérkontingenciával állítható párba, azaz akkor, amikor külső forrásból eredő veszély fenyegeti a politikai rendet, ám ez a külső fenyegetés ilyen értelemben testet ölthet egy polgárháborús frakcióban is és nem feltétlenül *fizikailag* jelent külsőt. A felforgatás cselekvési problémáját a szerző az operatív kontingenciával köti össze: ezalatt olyan helyzeteket ért, amikor a túlszabályozottság, a bürokrácia acélkemény burka jelenti a politikus számára a legfőbb akadályt.

A könyv első felében a kontingencia fogalmát és a különböző cselekvési perspektívákat mutatja be a szerző főleg Bernard Williams, Raymond Geuss és Max Weber munkássága segítségével. A megközelítésmód Illés megfogalmazásában az „analitikus fogalmi elemzés”, ahol a különböző szerzők fogalmainak rekonstruálása mellett kritizálja is azokat, belső kiegészítéseket eszközöl és párbeszédet kezdeményez másik történelmi horizontokban alkotó szerzőkkel (Thuküdidész, Machiavelli, Nietzsche). A könyv második felében Illés az

analitikus narratíva módszerével halad tovább, azaz előre kijelölt elméleti szempontok mentén ír le, elemez és hasonlít össze történeti eseteket. Az tehát, hogy milyen az ideális politikus, nagyban függ attól is, hogy honnan tesszük fel ezt a kérdést és milyen cselekvési problémák érdekelnek minket (ideáltípusaik a könyvben: fenntartás, védelmezés, felforgatás).

A fenntartás esetében a kívánatos politikuskaraktert a kiszámíthatóság jellemzi, és ezért maga a *karakter* lesz kiemelkedő fontosságú, hogy korlátozza és kiszámíthatóságot kölcsönözzön a döntései számára. Ilyen karakterjegy az állhatatossággal párosult ítélőképeség. Az állhatatosság mint politikusi karakterjegy kívánatos lehet Williams nyomán egy liberális demokrácia választójának szemszögéből, akinek fontos, hogy a politikus ígéreteit betartsa, adott vállalásait teljesítse, illetve a választók pillanatnyi hangulatingadozásai ellenére is képes legyen cselekedni. Az ítélőképeség pedig sarkalatos tulajdonsága minden realista politikusnak, aki – a politikai moralistákkal ellentétben – cselekedete előtt nem csupán annak morális jóságát vagy rosszságát igyekszik eldönteni, hanem az ítélet körülményei iránt is érzékeny, vállalásának végrehajtását a körülmények figyelembevételével teszi, nem pedig vakon – ilyen értelemben, írja Illés, a jó politikaelmélet is esztétikai kell hogy legyen, az eredeti görög szó, aiszthészisz ugyanis alapvetően érzékelést jelent. Állhatatosság és ítélőképeség nem konfliktusmentesen egészítik ki egymást az ideális politikuskarakterben, ám egymás kiegészítése nélkül mindenképpen bukásra ítélik a karaktert, aki hordozza őket.

A védelmezés problémája esetén is a legfontosabb tulajdonság a már fentebb említett ítélőképeség, amely magába foglal egyfajta előrelátást, de a körülmények figyelembevételét is. Illés az ítélőképeség nélküli állhatatosságot a méloszi oligarchák esetével példázza, akik a nyilvánvalóan reménytelen harcot is vállalják az athéniakkal szemben, pusztulásra ítélve ezáltal a közösségüket. Így az állhatatosságnak mindenképpen ítélőképeséggel kell párosulnia: ilyen politikus volt például Churchill, aki kitartott a nácik elleni küzdelemben akkor is, amikor mások a békekötést preferálták volna, vagy Mitterand, aki az ítélőképeség segítségével adja fel vállalkozását, egy baloldali-szocialista alapokon nyugvó gazdaságpolitika kiépítését Franciaországban. Az ítélőképeség hiánya és a vállalkozás melletti kitartás példajaként említi Illés Tony Blairt, aki az iraki háború megindítása mellett szinte kizárólag azt az érvet hozta fel, hogy az a „right thing to do”, ezzel pontosan azt a hibát elkövetve, amit Williams is megemlít: a politikai ítélőképeséget a morális jó-rossz közötti választásra szűkíti le.

A felforgatás esetén, amelynek célja a status quo elutasítása, alternatívák kreálása (lásd de Gaulle és az Ötödik Köztársaság létrehozását) esetén a képzelőerő és a karizma bizonyultak kiemelkedő fontosságú tulajdonságoknak egy ideális politikus esetében. Illés itt Weber és Geuss munkáit vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy a politikai döntéshozónak – a radikális Geuss sze-

rint – a fennálló rendszer leuralja a képzeletének a horizontját, megfosztva őt a valódi alternatíváknak még az elgondolásától is; Weber nyomán pedig kiemeli a karizma szerepét, ami egy felforgató operatív kontingencia kiaknázásához elengedhetetlen. A két tulajdonság jól szemlélteti Illés szerint Weber és Geuss eltérő történelmi helyzetét, amiben az elméleteiket megfogalmazták: Weber a „Tudomány mint hivatás” előadását többek közt forradalmat tervező diákoknak tartotta, így szavainak hatása a status quo felforgatására potenciálisan sokkal nagyobb hatásúak lehettek, mint Geussé, aki önmaga is megfogalmazza kételyeit a baloldali-radikális kritika hatásosságával kapcsolatban. Kettejüknek a felforgató politikus képével kapcsolatos különbségét Illés szerint a status quohoz való viszonyuk jellemezheti: Geuss politikusa radikális képzelőerejének köszönhetően teljesen szakít a korábbi status quóval (diszkontinuitás), míg Weber karizmatikus politikusa nem szakít teljes mértékben a korábban fennálló rendszerrel, sokkal inkább *reformál*, mint lebont. A kontinuitás példájára Illés de Gaulle-t hozza fel: „A de Gaulle által javasolt rezsim tehát egy politikai hagyomány kreatív átértelmezését, de semmiképpen sem megtagadását jelenti: képzelőereje egy mélyebb kontinuitást hoz létre a fennállóval.” Lenin ezzel szemben teljesen elszakad önmagától és a valóságtól is, politikai tevékenysége Illés találó fogalomhasználatával élve a játék *ilinx* fajtájára hasonlít: ilyen, amikor a gyerekek egy körhintában addig forognak, hogy elveszítik a külvilág stabil érzékelését, és egy teljesen új látásmóddal gazdagodnak.

A fenti felsorolásból is kitűnik, hogy az Illés által felvetett kérdésre „Milyen az ideális politikuskarakter?”, a háromféle kontingencia- és cselekvési probléma szemszögéből eltérő tulajdonságok emelhetők ki, az állhatatosságtól a képzelőerőig. A szerző is elismeri a könyv végére érve, hogy ezek a tulajdonságok aligha kombinálhatóak egyetlen személyben. Megvizsgálva azonban az általa felsorolt tulajdonságokat (előrelátás, ítélőképesség, stb.), az érzékelés, érzékenység vissza-visszatérő felbukkanása arra vezeti a szerzőt, hogy megpróbálja a kívánatos tulajdonságokat egyetlen attitűdben szintetizálni. Isaiah Berlin valóságérzék-fogalmából kiindulva Illés megállapítja, hogy Berlin fogalma jól szintetizálja a realista attitűdöt, amelynek lényege, hogy a realistáknak nem célja univerzálisan érvényes igazságokat megtudni vagy megvalósítani a politikáról, vagy a politikában. Ehelyett ravasz róka módjára (Berlin az aspektuslátás fogalmát egy a rókákról és sünökről szóló példázat mentén vezeti elő, ahol a realisták a rókáknak feleltethetők meg), kiindulási alapnak tekinti a valóság redukálhatatlanságát, pluralizmusát, az értékkonfliktusok kiiktathatatlanságát. A politikai sikerhez valóságérzék kell, és minden rendszerező próbálkozás, egysegősítő vízió az „élet valóságától való eltávolodás” (Illés, 2021: 265.).

Berlin valóságérzék-fogalma azonban Illés szerint nem tud számot adni egy kiemelt realista cselekvési problémáról, a felforgató cselekvésről. A berlini valóságérzék kiegészítve megalkotja tehát saját fogalmát, melyet aspektuslátásnak hív, amely látásban benne rejlik a valóságra való nyitottság (hiszen

látásról beszélünk), de egyfajta szándékosság is arra, hogy a látó *alakítsa* is, hogy mit lát – beemelve ezzel a képzelőerő és a felforgató politikai alternatívakreálását is.

A könyv végére tehát az eredetileg feltett kérdésre nem kapunk egyértelmű választ, hanem csak olyanokat, amelyek a szerző által rendszerezett, ideáltipikus cselekvési problémák és külső körülmények fennállásakor működnek. Az elméletalkotó látszólagos kudarcát Illés a realista elméletalkotás „centrifugális”, széttartó mivoltával magyarázza, és nem tartja egy elmélet korlátoltságát hibának akkor, ha az univerzalisztikus megfejtés igényéről való lemondás egy, a partikuláris probléma esetében jobb magyarázóerővel bír.

Illés Gábor könyve egy egyszerű kérdésre akar választ adni egy olyan elméletalkotói iskola megközelítéséből, amely elutasítja az átfogó válaszokat. Ennek megfelelően a könyv által adott válaszok érvényességének egyensúlyoznia kell a túlzott általánosítás és az elaprózódás között, mert előbbi irrelevánssá, utóbbi pedig alkalmazhatatlanná tenné a végkövetkeztetéseit. Ezt az egyensúlyt a weberi ideáltípusok használatával sikerül megteremtenie, bár az aspektuslátás és a valóságérzék tulajdonságok behozatalával mégis megpróbál egy átfogó kritériumot találni, ami véleményem szerint túl általános ahhoz, hogy releváns kritériumként jelenjen meg a politikusok realista értékelésekor.

Ebből fakadóan a könyv kifejezetten jó bevezetőként szolgálhat a realizmussal ismerkedők számára, mert szinte minden fontosabb realista szerzőt felhasznál. A példa kedvéért szó van Thuküdidészről, Machiavelliről, Max Weberről, Bernard Williamsről, Andrew Sablról, Raymond Geussról, Michael Walzerről, Thillyréről és Matt Sleatról. Wittgenstein Tractatusának kombinálása Berlin valóságérzékeivel vagy Roger Caillois *ilinx*-fogalmának Leninnel való párosítása eredeti szintézisek, amelyek nem jöhettek volna létre a klaszszikus, illetve neorealisták világában való magabiztos mozgás nélkül.

A jelen írás elején feltüntetett tét, vagyis a realisták elméletalkalmazó potenciálja a *politikai* magyarázatára nem kicsi, és természetesen nem egyetlen mű feladata demonstrálni azt. Úgy gondolom, hogy a vizsgált ideáltípusok közül kettő, azaz a fenntartás és védelmezés cselekvési problémájakor megfogalmazott karakterjegyek közel járnak a valósághoz, ám a felforgató politikai cselekvés elméleti leírása, mivel lényegét tekintve rendkívüli, alapjaiban kudarcra ítélt vállalkozás. A legvékonyabbnak itt is a szerző szabályteremtő kísérlete érződik, ám ez nem az ő hibája, hanem az általa választott téma (a rendkívüli politikai cselekvés) természetéből fakad, hiszen az e fajta cselekvés esszenciáját a kiszámíthatatlansága adja. A realisták elmúlt évtizedben lezajlott módszertani-elméleti vitái után üdítő egy, a valóság leírásának feladatával birokra kelő kísérletet olvasni, különösen magyar nyelven.